

*Удовенко Жанна Володимирівна,
професор кафедри криміналістичних експертиз
навчально-наукового інституту №2 Національної
академії внутрішніх справ кандидат юридичних
наук, доцент*

КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ ТА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ

Засади - це основні ідеї, відповідно до яких розвивається все кримінальне провадження в Україні, це норми загального і керівного значення. Сукупність засад кримінального провадження, закріплених в главі 2 КПК України, утворює їх систему як деяке ціле, що може гарантувати досягнення кінцевої мети кримінального провадження. Конституційні основи мають визначальне значення для формування і розвитку системи засад кримінального провадження.

Спробуємо розглянути співвідношення засад кримінального провадження та конституційного права на невтручання в особисте та сімейне життя, а також з іншими конституційними засадами.

Гідність особи охороняється державою (ст. 11 Конституції України). Перш за все, охорона таємниці приватного життя тісно і нерозривно пов'язана із засадою поваги до людської гідності. Оскільки завданням кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, посадові особи при розслідуванні кримінальних правопорушень зобов'язані поважати честь і гідність осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, не допускати дії інших учасників, які принижують честь, гідність особи або які створюють небезпеку її життя і здоров'я. Забороняється проведення слідчих (розшукових) дій, під час яких осіб, які беруть у них участь, ставлять у принизливе положення.

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність особи є конституційним принципом і засадою кримінального провадження, яке тісно пов'язане з невтручанням у приватне життя. Право кожного на свободу і особисту недоторканність особи передбачене в ч. 1 ст. 29 Конституції України. Відповідно до цієї норми ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Процедура тримання під вартою, домашнього арешту як запобіжного заходу, поміщення особи до медичної установи для проведення судово-психіатричної або іншої експертизи чітко визначені законом.

Недоторканність житла чи іншого володіння особи - також конституційне право людини і громадянина, а підстава його охорони у сфері кримінального провадження (ст. 13 КПК України), це найважливіший елемент невтручання у приватне життя.

Таємниця спілкування (листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції) також взаємозв'язана з невтручанням в приватне життя: це найважливіше конституційне право людини і громадянина, складова частина його приватного життя. Недоторканість цього права гарантована ст. 31 Конституції України. Інформація про листування, телефонні переговори, поштові, телеграфні і інші повідомлення, а також самі відправлення можуть видаватися лише відправникам і адресатам. Накладення арешту на кореспонденцію, їх огляд і виїмка допускаються лише в порядку, передбаченому ст.ст. 261, 262 КПК України на підставі судового рішення.

У чинному КПК України наразі є норми, спрямовані на охорону права на невтручання у приватне життя громадян під час здійснення кримінального провадження. До їх числа, наприклад, можна віднести ст. 293 КПК України, що обмежує право цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Ці особи знайомляться з ними лише в тій частині, що відноситься до цивільного позову. Проте вважаємо, що проблема захисту таємниці приватного життя громадян у кримінальному провадженні остаточно не вирішена. Зокрема, необхідно було б і ст. 290 і ст. 293 КПК України доповнити вказівкою на обов'язок осіб, які знайомляться з матеріалами досудового розслідування, не розголошувати відомості, що належать до приватного життя учасників кримінального провадження та інших осіб.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини також тісно взаємозв'язана з невтручанням у приватне життя у кримінальному провадженні. Система положень, що є змістом презумпції невинуватості, закріплена у ст. 62 Конституції України. Відсутність у обвинуваченого (підсудного) обов'язку доводити свою невинуватість визначає таку побудову кримінального провадження, при якому особа не може бути змушена до дачі показань, формування доказів і виконання інших активних дій, направлених на спростування висновків осіб, які здійснюють кримінальне переслідування.

Забезпечення підозрюваному і обвинуваченому права на захист як конституційна засада кримінального провадження, нерозривно пов'язане з невтручанням в приватне життя в кримінальному провадженні. Право особи на захист закріплене в ч. 1, 2 ст. 59, ч. 2 ст. 63, п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України. Кожному гарантовано право користуватися послугами захисника. Посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження, роз'яснюють підозрюваному, обвинуваченому їх право на захист одночасно з встановленням щодо цих осіб їх процесуального статусу. Факт такого роз'яснення фіксується в спеціально

складеному протоколі. Участь захисника не обмежує власні права особи на захисту від підозри. Підозрюваний, обвинувачений в разі незгоди з позицією захисника має право його змінити. Прокурор, слідчий в ході виконання своїх повноважень зобов'язані створювати необхідні умови для повної реалізації права особи на захист. Особі надається можливість вільного вибору захисника. Відмова в задоволенні клопотання особи про допуск до участі в кримінальному провадженні вибраного ним адвоката є порушенням конституційних прав громадянина. Відмова від захисника має бути лише добровільною. Всі дії із захисту особи здійснюються в межах чинного законодавства України. При порушенні вимог закону захисник може бути притягнений до юридичної відповідальності. У ст. 52 КПК України перераховані випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. За необхідності послуги захисника оплачуються коштами держави.

Право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності як засада кримінального провадження, має неабияке значення для реалізації всіх зазначених засад. Свобода оскарження будь-яких дій (бездіяльності) посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування, з одного боку, дозволяє учасникам кримінального провадження повною мірою реалізувати свої процесуальні права й забезпечити захист власних інтересів, а з іншого - сприяє виявленню й усуненню порушень і помилок, допущених під час кримінального провадження. Закон передбачає два основних способи оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, - до прокурора чи до слідчого судді. Право вибору способу оскарження належить особі, права якої порушені.

З огляду на викладене, слід зазначити, що всі засади кримінального провадження тісно взаємопов'язані і є єдиною системою, спрямованою на досягнення однієї загальної мети - реалізацію завдань кримінального провадження, сформульованого в ст. 2 КПК України. Саме в світлі їх досягнення слід оцінювати ефективність кожної з засад, взаємозв'язок між ними, їх значення для невтручання в приватне життя під час розслідування кримінальних правопорушень.